

2. Роздобудько Ірен Я знаю, що ти знаєш, що я знаю. Київ : Нора-друк, 2011. 240 с.
3. Тараненко С. М. Лінгвостилістичні особливості використання парцельованих конструкцій у сучасному малоформатному прозовому творі: комунікативно-прагматичний аспект. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія», серія «Філологія»*. 2019. Вип. 7(75). С. 40–46.
4. Торосян О. М. Прагматичний потенціал експресивного синтаксису. *Science Review*. 2018. № 2(9), Vol. 6. Р. 94–99.
5. Чернушенко Н. М. Парцеляція як засіб експресивного синтаксису української художньої літератури другої половини ХХ століття. *Лінгвістичні дослідження* : зб. наук. праць ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. 2013. Вип. 35. С. 128–135.

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-227-2-22>

NATURAL FORCES AS A BASIS FOR FUNCTIONING UKRAINIAN INCANTATION

ПРИРОДНІ СИЛИ ЯК ОСНОВА ДЛЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ЗАМОВЛЯНЬ

Maksoma M. M.

*Graduate Student at the Department of
Ukrainian Literature and Comparative
Studies*

*Bohdan Khmelnytsky National
University of Cherkasy
Cherkasy, Ukraine*

Максьома М. М.

*аспірант
кафедри української літератури
та компаративістики*

*Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького
м. Черкаси, Україна*

Наші предки здавна шанували слово, вірили, що воно має велику силу й здатне впливати на дійсність, яка нас оточує. Усе довкілля людини, усі складники її життя стали основою для народних замовлянь.

Під замовлянням розуміють архаїчний пласт народної творчості, словесні формули з чудодійною силою [1]. Також це поняття трактують, як «магічні слова, вислови, що мають чаклунську силу та якими замовляють кого- чи що-небудь» [3, с. 217]. Українські

замовляння як фольклорний спадок досліджували такі науковці, як Г. К. Бостан і І. М. Зварич. [1], М. Н. Москаленко [2], А. І. Темченко [4], С. А. Шуляк [5] та ін.

Важливе місце в українських замовляннях належить природі як особливій системі, у якій все взаємопов'язано, та її стихіям, що слугують інструментами, завдяки яким заклінальник може впливати на різні процеси й трансформувати реальність, перепрограмувати її. Той, хто замовляє, зазвичай звертається до стихій і явищ, надприродних сил, зокрема богів або мертвих, із вимогою чи проханням отримати бажаний результат, як-от: зупинити кров, захиститися від негативу, зберегти худобу, звести хворобу чи привабити кохання.

Кожна стихія має унікальні властивості, що в замовляннях зазвичай використовують із чітко визначеною метою. При цьому один елемент природи урівноважує інший, тож на кожну дію є своя протидія. Соціальний світ – це надбудова над природою, базис для повноцінної життєдіяльності людини як її частини. Тіло є проявом землі, рідини в організмі (кров, лімфа, піт) – води, дихання символізує повітря, а нервові імпульси, температура тіла, процеси переварювання їжі – вогонь. Окремі елементи природнього середовища в замовляннях – то образні коди.

Провідною у великій кількості замовлянь є роль **води**, як сили, що лікує хворого й очищує від усілякого негативу: *«Водичко йорданничко! Вмивася луги-береги, коріння, біле каміння; умий сего хрещеного, чисто вчиненого від гніву, ненависті й від усякого лиха»* [2, с. 133].

Разом із водою в замовляннях відтворено мотив **землі**. Утім, як самостійна персоніфікована істота, вона представлена рідко. Найчастіше згадана у вигляді окремих елементів природи, що асоціюються із землею, зокрема каміння, гори, піски, коріння тощо. Хтонічні прояви землі, пов'язані зі зміями, жабами та іншими створіннями «нижнього світу», представлені в замовляннях нечасто.

Вогонь у замовляннях також згадано фрагментарно. Він часто асоціюється із жаром, запаленням, а отже, із хворобою. Його дію можемо схарактеризувати принципом «подібне знищує чи забирає подібне», напр.: *«Ви сухоти сухуці, болюці, палюці, розійдіться від младенця Івана, та підіть собі за огнем, за полум'ям, як дим з димаря розлітається і розкочується, то так і ви, сухоти, сухотищиці, розійдіться, розкотіться за огнем, за димом, за вітром, за полум'ям, тихенько, легенько, маковим дробовим хмелем, і дайте спати, спочивати младенцеві Івану!»* [2, с. 105].

Повітря та прояви цієї сили, зокрема вітер і вихрі, виконують функцію перенесення як позитивного, так і лихого. У його просторі перебувають напасті: прозор, уроки, бешиха. Водночас вітер здатен принести й порятунок: *«Ой, чи не в того лукомор'я зелена лоза! Зелена лозу вітер сушить, вітер сушить, листи розносить: один листочок у море впав; другий листочок до сердечка припав, третьому листочку рану лічити, рану керовати!»* [2, с. 156].

Загалом у замовляннях задіяні відомі нам **фізичні закони і процеси**. Утім, за принципом аналогії переноситься із фізичного прояву на нематеріальний або енергетичний: *«Так цезли, пропали (вроки)*, як пропадає сіль від води і віск від огню!»* [1, с. 92]. Людина намагається наблизити позитивні сили природи до себе, зробити їх близькими й зрозумілими. Тож земля набуває ознак матері, яку іменують Тетяною, вода найчастіше уособлює дівчину Уляну чи Оляну. Такий підхід більш звичний, адже взаємодія з олюдненим персоніфікованим образом є простішою: *«Єсть Господь на небі жив, Ордан ріка хрищаниця. земля мати, вода Уляна...»* [2, с. 100]; *«Здорова була, вода Оляна, од Бога создана, ти, земля Тетяна, і новії ключі трутовії. Ти ж, вода Оляна, проходила землями, новими ключами і входила ти в море, очищала ти море, піски, і креміння, і коріння, то я прошу тебе, благослови мені сії води морської набрати для помочи моєї і для пчолі окроплення. Я словом, а Бог з поміччю»* [2, с. 170].

Загалом людина зверталася до природи, як до своєї заступниці. Найчастіше це виражалось в замовляннях, спрямованих на захист дітей. Для цього обиралися певні **рослини-символи**, напр., дуб символізував сильного, міцного чоловіка, батька сімейства, береза – образ ніжної, тендітної матері. Їхнє існування немов має захищати немовля й забезпечувати його спокійний сон і ріст: *«Дубе, дубе! Ти чорний: у тебе, дубе, білая береза, у тебе дубочки синочки, а у березочки дочки. Тобі, дуб і березо, шуміть та густі, а рожденному хрещеному рабу Божому Івану спать та рости!»* [2, с. 101].

Хвороба також є частиною природних процесів. Звертання до недугів у замовляннях відбувається як до живих істот. Заклинальник наказує їм відступити, щезнути. Так, хвороба, вроки, бешишниця спрямовуються в безлюдні місця, де немає життя: ні людей, ні тварині і навіть ліс сухий. Тобто замовляння сформульовані так, аби людина не могла нашкодити ні собі, ні іншим людям чи істотам. Той, хто замовляє, немов упорядковує довкілля, структурує хаос у порядок. Зокрема, негативні фактори та їх прояви витісняються магічним впливом і відправляються на периферію світу людей. Такими

хтонічними місцями є болота, густі очерети, мохи, пуші, дрімучі ліси, степи, моря та інші місця, куди не ступає нога людини та де, за народними повір'ями, мешкають нечисті сили й різні хвороби: *«Уроки-урочища, чоловічі й жіночі, дитячі, вам, уроки, урочища, ураба Божого Івана не стояти, жовтої кості не ламати, червоної крові не пити, серця його не нудити, білого тіла, не сушити; вам іти на мохи, на темні дуги, на густі очерети, на сухі ліси!»* [2, с. 93]; *«Розійдися (бешишнику) і по полям, і по морям, і по лісам, де люди не ходять, де вітер не віє, де собаки не брешуть, по лугам, по очеретам, де хати пусті і де замки пусті»* [2, с. 114]; *«Уроки-урочища, підіть собі на дуги, на ліси дрімучії, на степи степенучії. де глас чоловічін не заходить, де півні не співають, піди собі, болість очная»* [2, с. 95].

Цікавими є тексти, у яких хворобу людини порівнюють із рослиною, що пускає корені чи росте в тілі хворого: *«Бешишнику, я тебе прошу, відступися від молитвенного, народженого Івана, бо ти тут укорінився і пустив парості по всіх сугавах, і по семи десяти семи жилах»* [2, с. 114]. Магічний вплив замовляння здійснюється на рівні психіки. Тому основним завданням цих мовних формул є вплинути на процеси, що відбуваються в людській підсвідомості через свідомі образи.

Для досягнення ефективнішого лікувального ефекту замовляння підсилювалися спеціальними ритуалами: викочуванням голови хворого яйцем, виливанням воску чи питтям трав'яного зілля. Такі дії, подібні за впливом до ефекту «плацебо», мали переконати недужого в тому, що хвороба залишає його тіло через перехід на інший предмет. Тож у підсвідомості людини активується природній механізм самовідновлення і як наслідок – одужання. Напр., у тексті замовляння проти переляку йдеться про викочування негативу яйцем і виливанням водою: *«Переляк, перелячище! Я ж тебе яйцем викочую, а водою виливаю і на пуці і на сухий ліс відсилаю; тут тобі не бувати, червоної крові не спивати, синіх жил не потягати, жовтої кості не ламати!»* [2, с. 116].

Важливу роль у замовляннях відіграє *тваринний світ*. Серед поширених образів птахів – орел, сокіл, ворон. Вони зазвичай виступають у ролі тих, хто долає чи відганяє хвороби: *«На морі на окіяні стояло дванадцять дубів. На тих дванадцяти дубах сиділо дванадцять соколів. Крилами розмахали, хвостами перелоги розмітали»* [2, с. 99].

Образ змії зазвичай використовують у замовляннях, спрямованих на лікування чи захист від укусів. Такі тести сформульовані за

принципом «подібне здатне впливати на подібне»: якщо змія людину вкусила, то їй і від жала чи отрути постраждалого позбавляти. При цьому в окремих магічних формулах наявна ієрархія, як і в соціальному світі. Зокрема, звернення спрямоване до міфічної повелительки чи цариці всіх змій Олени, яка має дізнатися, хто вкусив постраждалого й наказати винуватиці його вилікувати, як-от: *На Сіянських горах, на морських плитах стояв дуб, на тім дубі Семеновс гніздо; у Семеновім гнізді Олена змія. Приходжу я до ясного сонця: «Олена – змія! Збери всіх лютих змій, збери, розпитай, котора люта змія упустила жало, нехай вона вийме жало, рану залиже, опух потушить»* [2, с. 151].

Отже, тексти українських замовлянь спрямовані на вирішення певної критичної проблеми в житті людини. Основою для їхньої дії є природа, її стихії, представники тваринного й рослинного світів. Кожен елемент природи асоціюється із певними функціями, що дозволяють впливати на довкілля: відганяти негативне чи притягувати бажане.

Література:

1. Бостан Г. К., Зварич І. М. Замовляння. *Енциклопедія Сучасної України: електронна версія [онлайн]* / гол. редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. ; НАН України ; НТШ. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2010. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=14856 (дата перегляду: 25.07.2022).
2. Москаленко М. Н. Українські замовляння. Київ : Дніпро, 1993. 307 с.
3. Словник української мови: в 11 томах. Том 3. 1972. 744 с.
4. Темченко А. І. Традиційні замовляння: семантичні трансформації та обрядові парадигми : монографія. Черкаси : «ІнтролігаТОР», 2014. 572 с.
5. Шуляк С. А. Українські народні замовляння: особливості символічних діянь. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Філологічні науки. 2015. Вип. 40. С. 178–181.